

УДК 340+001

Людмила Міхневич,

канд. юрид. наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ОДЕСЬКОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ КАФЕДРИ «СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ» (1923-1930 РР.)

На основі архівних матеріалів здійснено аналіз організації та діяльності науково-дослідної кафедри «Сучасних правових проблем» юридичного факультету Одеського інституту народного господарства, встановлено структуру кафедри, персональний склад, розкрито діяльність аспірантури, провідні напрями науково-дослідної роботи, загальну та індивідуальну тематику правових досліджень та деякі творчі результати колективу кафедри.

Ключові слова: юридична наука, науково-дослідна кафедра, науково-дослідна робота, наукові дослідження, аспірантура.

Постановка проблеми. Радянські реформи 1920-х років в Україні в освітній та науковій сфері були досить радикальними. Університети були ліквідовані, натомість створювалися профільні виші, які мали здійснювати виключно освітні функції. Натомість наука мала бути виведена за межі навчальних закладів, для цього утворювалися науково-дослідні установи (кафедри та інститути) на чолі з Всеукраїнською академією наук, але з підпорядкуванням Народному комісаріату освіти (далі – НКО). Щоправда, на практиці науково-дослідні установи створювалися при вишах. Відтак вища юридична освіта була зосереджена на правових факультетах інститутів народного господарства в Києві, Харкові та Одесі. А для організації правових наукових досліджень були засновані науково-дослідні кафедри «Проблем сучасного права» (при Харківському інституті народного господарства – далі ХІНГ) та «Сучасних правових проблем» (при Одеському інституті народного господарства – далі ОІНГ), а київські юристи працювали в правничих установах ВУАН. У 1920-х рр. українська правова наука активно розвивалася з огляду на інтенсивний розвиток нового радянського законодавства. Отже для розвитку сучасної вузівської юридичної науки корисним може стати аналіз досвіду діяльності одеської кафедри «Сучасних правових проблем», її науково-дослідницьких функцій, особливостей організації наукових пошуків та результатів наукових розробок її співробітників.

Аналіз публікацій. Діяльність науково-дослідних кафедр 1920-х рр. була предметом досліджень С. Ю. Семковського, Я. П. Ряпо, М. А. Бистрова, В. В. Липинського. Водночас у радянській та сучасній літературі науково-дослідні кафедри права згадуються лише побіжно. Спеціальну наукову розвідку, присвячену історії харківської кафедри, здійснила автор даної статті, опублікувавши в одному з номерів цього часопису окрему статтю [1]. Натомість питання організації наукової діяльності одеської кафедри спеціально не досліджувалося.

Постановка завдання. Тож метою публікації є висвітлення досвіду одеської науково-дослідної кафедри «Сучасних правових проблем» як окремої організаційної ланки вузівської правової науки, аналіз її діяльності, персонального складу, структурної організації, провідних напрямів науково-дослідної роботи, що дозволить відтворити особливості організації правових досліджень ранньої радянської доби.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що кафедра «Сучасних правових проблем» (проектувалася під назвою «Сучасних правових ідей і законодавства»), так само як і харківська кафедра «Проблеми сучасного права», була утворена при виші – Одеському інституті народного господарства. Серед завдань, які мала вирішувати кафедра, були визначені кілька напрямів: розробка правових проблем, викликаних новим устроєм, новою економічною політикою та

новим законодавством; зв'язок права і соціології та правові питання у сфері міжнародних відносин. Вже 1922 р. на затвердження Наукового комітету НКО були надіслані пропозиції щодо її структури. Пропонувалося утворити три секції: соціології і публічного права (керівником мав стати професор О. Я. Шпаков, дійсними членами: професори П. Е. Казанський (міжнародне право), О. С. Мулюкін (історія публічного права), П. М. Толстой (державне та адміністративне право), науковими співробітниками: Г. І. Тіктін, М. П. Караджі-Іскров та М. Ш. Розентул), кримінології і пенології (у складі керівника професора Е. Я. Неміровського, дійсного члена П. О. Михайлова, наукового співробітника – О. П. Френкель) та цивільного права і процесу (керівник – Є. В. Васьковський, дійсні члени С. А. Єгізаров (приватноправові відносини східних народів), О. І. Покровський (сімейне право), О. А. Бугаєвський (цивільний і торговий процес), наукові співробітники: Д. Ф. Блюмельфельд та Л. Ф. Турчанович) [2, с. 241; 3, арк. 12]. Очолити кафедру мав професор О. Я. Шпаков.

Втім до практичної реалізації ідеї приступили лише у січні 1923 р., а офіційно відкрилася кафедра 1 квітня. До цього часу в Одесі прокотилася хвиля арештів. Найбільш «шкідливі» для радянської влади професори потратили під адміністративну висилку. Тому структура і персональний склад кафедри були кардинально змінені, тож роботу розпочали лише її керівник професор Е. Я. Неміровський, науковий співробітник О. П. Френкель та аспірант К. А. Чертков (випускник правового факультету ОІНГ, який у 1922 р. успішно захистив дипломну роботу «Умове засудження»).

Установа мала здійснювати наукову, науково-педагогічну, науково-суспільну діяльність, готувати наукові кадри та видавати наукову літературу. Кафедральною темою дослідження в 1923/24 р. було заявлене питання фактичного проведення в життя постанов про неповнолітніх правопорушників у реформаторіях [4, арк. 3]. Однак через малочисельний склад кафедри розгорнути активну наукову діяльність не вдалося. Вся робота колективу була спрямована на розробку проблем кримінального права, а конкретні дослідницькі завдання обмежувалися тематикою двох її працівників. Розробку питань застосування КК УРСР та КПК УРСР здійснював Е. Я. Неміровський, а О. П. Френкель досліджувала етіологію злочинності, заходи боротьби зі звичною і професійною злочинністю та пенітенціарну техніку. Наукова праця аспіранта К. А. Черткова полягала,

насамперед, у вивченні наукової літератури. Втім, вже в листопаді його відрухували через відсутність партійного квитка.

Навесні 1923 р. Е. Я. Неміровський клопотав про зарахування науковим співробітником кафедри М. М. Гарт – випускницю юридичного факультету Одеських вищих жіночих курсів, яка мала досвід роботи у Москві, в інституті радянського права та в комуністичному університеті ім. Я. М. Свердлова [5, арк. 5]. Рекомендацію їй дав І. А. Хмельницький (голова секції наукових робітників Одеського відділу Союзу робітників освіти). Однак серед співробітників кафедри вона не з'явилася (згодом очолювала Іркутську губернську прокуратуру). Тож станом на 1 лютого 1924 р. кафедра діяла у складі всього двох її членів. Щоправда, клопотання Е. Я. Неміровського та «політична рекомендація» І. А. Хмельницького дозволили (ненадовго) відновити в аспірантурі К. А. Черткова [5, арк. 64].

Питання про розширення діяльності кафедри знову постало у лютому 1924 р. Ініціювали утворити дві секції: публічного права та кримінології. Втім реалізувати плани відразу не вдалося, з одного боку, через фінансові проблеми, а з іншого – через відсутність гідних, на думку радянських функціонерів, претендентів на посади аспірантів. Тривала переписка Е. Я. Неміровського з НКО лише у серпні увінчалася успіхом, і два випускника ОІНГ О. Ю. Дзюбін та С. Л. Косов були зараховані аспірантами кафедри для ведення наукової роботи у галузі публічного права. Щоправда, ні керівника, ні самої секції публічного права на кафедрі створено ще не було. Тому аспірантам спочатку було запропоновано вивчати марксистську літературу із загальної теорії права та держави.

Навесні 1925 р. аспірантами стали С. Л. Риков (у березні) та І. В. Кофман (у травні). Це дозволило відновити клопотання про поділ кафедри на секції. І того ж року (у серпні) діяли вже дві секції: публічного права (керівник професор О. Я. Шпаков, затверджений на посаді 1 червня 1925 р., аспіранти – С. Л. Косов та О. Ю. Дзюбін) та кримінології (керівник Е. Я. Неміровський, науковий співробітник О. П. Френкель (у 1925 р. переведена у дійсні члени), аспіранти С. Л. Риков та І. В. Кофман) [6, арк. 28]. Згодом кафедра поповнилася ще двома працівниками, у жовтні 1925 р. аспірантом секції кримінології був затверджений викладач ОІНГ М. Л. Руднов, а в 1926 р. аспірантом секції публічного права – Є. А. Шрабштейн.

Відтак тематика наукових досліджень потребувала уточнення. Секція кримінології продовжувала розробляти питання КК

УРСР і КПК УРСР та досліджувати етимологію злочинності [6, арк. 29]. Е. Я. Неміровський акцентував увагу на особливій частині кримінального права (злочини проти порядку управління, господарські злочини) та питаннях цивільного позову в кримінальному суді і зміні обвинувачення. О. П. Френкель займалася соціальним та психологічним вивченням ув'язнених у місцях позбавлення волі [7, арк. 34]. Аспіранти С. Л. Риков та І. В. Кофман отримали індивідуальні програми наукових занять, які насамперед передбачали ґрунтовне опрацювання літератури з кримінального права та процесу [6, арк. 28].

У секції публічного права стали досліджувати питання міжнародних відносин із часів світової війни. Професор О. Я. Шпаков розглядав матеріали міжнародних конференцій та план Дауеса [6, арк. 28–29]. Аспіранти С. Л. Косов і О. Ю. Дзюбін вивчали юридичну природу та методологію міжнародного права, історію розвитку міжнародно-правової думки, міжнародне право перехідного періоду та кодифікацію міжнародного права [8, арк. 30–31]. У 1925/26 р. секція намітила розробку питань Версальського миру та вивчення економіки і політики Сходу, зокрема Китаю [7, арк. 34]. Зауважимо, що поява сходинкових досліджень у тематиці кафедри виникла, найімовірніше, тому, що члени кафедри стали співпрацювати з Одеською філією Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ОФ ВУНАС).

У 1926 р. робота аспірантури була поставлена під чіткий контроль. Кафедрою був розроблений трирічний план підготовки аспірантів. Їм пропонували: а) пройти теоретичну підготовку за спеціалізацією, включаючи вивчення марксистської літератури; б) готувати періодичні інформаційні та наукові письмові доповіді, а в кінцевому результаті – подати письмове дослідження на одну із запропонованих тем; в) відвідувати судові засідання та місця позбавлення волі; г) брати участь у роботі юридичного товариства, семінарів підвищеного типу ОІНГ та долучатися до ведення практичних занять зі студентами. Відтак план роботи аспірантів секції кримінології передбачав вивчення теорії кримінального права (перші півтора роки загальна частина, наступні – особлива). Для підготовки доповідей І. В. Кофману були запропоновані теми про небезпечне становище як підставу репресій, про спірні питання науки про замах, про конструкцію підробки та підробку в Кримінальному кодексі, про заходи проти звичних і професійних лиходіїв та про інститут віддання під суд. Аспірант М. Л. Рудьов міг писати про неозначені присуди, про відповідальність за необереж-

ні делікти, про господарчі злочини, про короткотермінове позбавлення волі і його еквіваленти, досліджувати історію та сучасне становище публічного і приватного обвинувачення [9, арк. 41]. Аспірант С. Л. Риков мав вивчати питання вільного правотворення судді, стан судді та його ставлення до закону в стародавньому світі, рішення юристів у Стародавньому Римі, суд і звичай, судовий прецедент в Англії, закон і суд в епоху просвітництва й обмеження ролі судді, роль судді в XIX ст., аналогію, школу вільного права, найважливіші течії цієї школи, червоне право і соціалістичну правосвідомість, радянські Кримінальний і Цивільний кодекси і роль судді під час їх дії [10, арк. 900]. Між тим він, як голова цивільного відділу Окружного суду та викладач цивільного права Юридичних курсів, віддалився від роботи секції кримінології, тож було запропоновано перевести його до цивілістичної секції, про відкриття якої кафедра клопотала перед НКО [11, арк. 44]. Керівником нової секції пропонували затвердити професора цивільного права ОІНГ І. Я. Фааса. Однак дозволу утворити таку секцію не надійшло.

Натомість аспіранти секції публічного права перший рік мали опанувати поняття, джерела та історію міжнародного права, поділ міжнародного права, історію міжнародно-правових стосунків РСФСР та СРСР. Другий рік відводився для вивчення суб'єктів міжнародного права, державної влади, державної території. Для вивчення міжнародних відносин, спільності інтересів держав, правових норм суходільної і морської війни тощо відводився третій рік аспірантури [9, арк. 40]. Письмові роботи С. Л. Косова мали торкатися питань Версальського мирного договору, Генуї, Гааги та Лозанни, Брестського миру, історії дипломатичних стосунків Росії та Франції в епоху Великої французької революції, Ліги націй та міжнародного суду в Гаазі. О. Ю. Дзюбін мав досліджувати функції консулів СРСР, позаземельність послів, Женевську конвенцію, її пристосування до морської війни та каперів [9, арк. 41].

У 1926/27 р. кафедра поповнилася новими кадрами. Науковим співробітником секції кримінології став Л. О. Піпер, аспірантами – випускники правового факультету Н. І. Межберг (проте вже у 1929 р. він став аспірантом кафедри історії України інституту народної освіти) та М. Д. Шаргородський. Згодом у списках співробітників кафедри з'явилося прізвище С. М. Царградського, а з 1928 р. у складі секції кримінології як аспірант став працювати П. Б. Франк. Загальний план роботи кафедри в той час майже не змінився. Лише секція кримінології розробкою про-

блем, пов'язаних із Поправно-трудоим кодексом, розширила тематику. Натомість секція публічного права вивчала ухвали останніх конференцій (Генузької, Вашингтонської, Лозаннської, Локарнської) [9, арк. 40].

Після смерті професора О. Я. Шпакова, в 1927 р., фактично припинилася робота секції публічного права. С. Л. Косов та О. Ю. Дзюбін найімовірніше відійшли від наукової праці, а Є. А. Шрабштейн продовжив роботу вже як аспірант секції сходознавства кафедри світового господарства. Натомість секція кримінології й надалі працювала у складі керівника, 2 дійсних членів та 5 аспірантів. У цей час змістилися й акценти наукових досліджень. Повсякденною роботою кафедри мала стати боротьба з буржуазними ідеологічними теоріями та псевдомарксистськими течіями [12, с. 121].

Проте згодом професор Г. І. Тіктін домігся створення секції фінансової науки і фінансового права. Метою її діяльності мали стати аналіз і систематизація радянського досвіду в галузі публічно-фінансової і грошово-кредитної політики та практики і перегляд традиційної теорії публічних фінансів і грошово-кредитної справи. Були визначені й дослідницькі завдання, які охоплювали кілька напрямів: 1) головні тенденції історичного розвитку радянської системи публічних фінансів; 2) основні теоретичні проблеми динаміки публічно-фінансової системи; 3) проблема раціоналізації публічних (державних та місцевих) витрат; 4) вчення про фінансову і нефінансову (політичну) ефективність податків; 5) фінансовий план та бюджет; 6) проблема формування прибуткової частини бюджету; 7) фінансові взаємні стосунки Союзу і союзних республік; 8) фінансові і бюджетові права місцевих рад; 9) проблема фінансової бойової готовності і фінансування війни в умовах СРСР; 10) сутність та види бюджетного фінансування народного господарства; 11) теоретичні основи і практичні наслідки планування кредиту; 12) форми організації довготривалого кредиту [13, арк. 18]. Вже наприкінці 1927 р. аспірантом секції став випускник ОІНГ фінансист П. М. Марков.

Головними ж науковими темами секції кримінології на 1928/29 р. залишалися вивчення радянських кодексів та соціальних факторів злочинності. Водночас співробітники секції досліджували суміжні питання карного права та медицини, типи сучасних праволомців, сутність обвинувального процесу, організацію захисту, структуру майнових злочинів [14, арк. 17]. У цей час до роботи секції долучився аспірант М. А. Бердичевський.

Однак уже в 1930 р. правові дослідження стали згортатися, а з ліквідацією право-

вого факультету ОІНГ і кафедра припинила свою діяльність. І хоча вона існувала недовго, всього сім років, проте вчені-правознавці навіть за такий короткий час мали непогані результати. Їх наукові здобутки в перші роки діяльності установи були незначними, і здебільшого це були доповіді чи окремі індивідуальні розвідки. Проте згодом співробітники кафедри вже мали солідний науковий спадок.

Одеські вчені, як і їхні харківські колеги, брали участь у складанні коментарів до радянських кодексів. Так, статті про злочини проти порядку управління КК УРСР 1922 р. коментував Е. Я. Неміровський, статті про злочини проти особистості – О. П. Френкель. Професор Е. Я. Неміровський брав участь і в підготовці коментаря КПК УРСР та нових кодексів 1926–1927 рр. Він же разом із О. П. Френкель залучався до обговорення проекту Пенітенціарного кодексу.

Діяльність кафедри була тісно пов'язана з роботою як державних органів, практичних установ, так і товариств. Кафедра підтримувала зв'язки з Окружним судом, представники якого запрошувалися на її засідання. Водночас аспіранти кафедри головували в касаційних відділах суду: М. Л. Руднов – у кримінальному, а С. Л. Риков – у цивільному. Е. Я. Неміровський був членом Одеської колегії захисників. О. П. Френкель керувала кабінетом соціологічного та психологічного вивчення особистості злочинців, організованому при Одеському Бупрі, згодом перетвореному у Всеукраїнський кабінет з вивчення злочинності і злочинця. У діяльності кабінету брав участь і професор Е. Я. Неміровський. І. В. Кофман працював юрисконсультом Окружного виконавчого комітету, а в Губерському відділі внутрішньої торгівлі працювали С. Л. Косов (завідувач) та О. Ю. Дзюбін (його заступник) [11, арк. 44].

У січні 1923 р. за підтримки кафедри було відкрите Одеське відділення Українського юридичного товариства (ОВУЮТ). Головою товариства став І. А. Хмельницький, секретарем – І. В. Кофман. Кафедра налагодила тісну співпрацю з новою науковою установою, де не лише вчені читали доповіді (понад 20), а й Е. Я. Неміровський був товаришем голови та керівником секції кримінології, а О. Я. Шпаков – керівником публічно-правової секції [7, арк. 34].

З 1926 р. члени кафедри активно співробітничали з Одеською філією ВУНАС. О. Я. Шпаков став заступником голови правління та членом політично-економічного відділу. Під його керівництвом аспірант Є. А. Шрабштейн готував доповіді про соціально-економічний стан Близького Сходу,

які були прочитані в засіданнях ОФ ВУНАС [15, с. 135]. Є. А. Шрабштейн був делегатом II Всеукраїнського з'їзду сходознавців (1929 р.), обирався до секретаріату II секції (економіка, політика, право) з'їзду та прочитав окрему доповідь про торгівлі взаємини з Персією. У роботі філії брав участь і аспірант М. Д. Шаргородський.

Однак відсутність стійких наукових зв'язків кафедри не лише закордонних, а й в межах країни давалася в знаки. Численні клопотання кафедри про наукові відрядження відхилялися. У 1925 р. не отримав дозволу на відрядження в Берлін і Париж для знайомства з організацією реформаторів для неповнолітніх Е. Я. Неміровський. Було відмовлено кафедрі й у фінансуванні поїздки керівника і наукового співробітника кафедри до Москви у 1926 р. [9, арк. 41].

Не менш цінною була й науково-педагогічна діяльність членів кафедри, яка полягала в тому, що Е. Я. Неміровський, О. Я. Шпаков, О. П. Френкель, Г. І. Тіктін викладали на правовому факультеті ОІНГ, М. Л. Рудньов і С. Л. Риков – на юридичних курсах. Професор Е. Я. Неміровський також вів криміналістичний семінар підвищеного типу, а О. П. Френкель – факультатив правопорушення неповнолітніх [7, арк. 34]. Інші аспіранти залучалися до роботи зі студентами в гуртках, а згодом стали викладачами ОІНГ: М. Д. Шаргородський, П. Б. Франк, С. М. Цареградський, М. А. Бердичевський – правового факультету, П. М. Марков та Є. А. Шрабштейн – економічного [16, арк. 14–16].

Заслуговує на увагу й індивідуальний творчий доробок співробітників. Це низка монографій, наукових статей, коментарів, підручників та доповідей. І хоча більшість праць членів кафедри ґрунтуються на радянській ідеологічній доктрині, ця наукова спадщина, без сумніву, заслуговує на окреме дослідження.

Висновки

Отже, навіть за такий короткий час та в дуже складних умовах діяльності співробітники кафедри активно долучалися до вирішення правових проблем. Досвід організації співпраці кафедри з державними і громадськими установами, підбір тематики колективних та індивідуальних досліджень, організація роботи з молодими вченими сьогодні можуть бути повчальними. Натомість вивчення спадщини співробітників кафедри

дозволить повно й об'єктивно відновити історію становлення правових досліджень ранньої радянської доби.

Список використаних джерел:

1. Міхневич Л. В. Кафедра «Проблеми сучасного права»: досвід організації юридичної науки ранньої радянської доби / Л. В. Міхневич // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 5. – С. 102–106.
2. Схема исследовательских кафедр в Одессе, представленная на утверждение Научного комитета // Наука на Украине. – 1922. – № 3. – С. 237–241.
3. Кафедра современных правовых идей и законодательства // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 432.
4. Загальний звіт Укрголовнауки про роботу науково-дослідних кафедр України за 1923/24 р. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 4. – Спр. 951.
5. Уполномоченному Научного комитета // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1190.
6. Отчет о деятельности научно-исследовательской кафедры современных правовых идей в городе Одессе за период с 1 января по 1 июля 1925 г. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 432.
7. План деятельности кафедры современных правовых проблем на 1925/26 академический год // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 432.
8. Отчет о проделанной работе за период с октября 1924 г. по май 1925 г. аспирантов научно-исследовательской кафедры современных правовых проблем, секции публичного права Александра Юлиановича Дзюбина и Семена Леонидовича Косова // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 432.
9. План работы кафедры Сучасних правових проблем // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 432.
10. Программа и план работы аспиранта Рыкова, представленный руководителем кафедры // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 738.
11. Отчет о деятельности научно-исследовательской кафедры «Современных правовых проблем» за время с I/VII 1925 по I/I 1926 г. // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 432.
12. Бердичевський М. А. В Одеській кафедрі «Сучасних правових проблем» (секція кримінального права) / М. А. Бердичевський // Вісник радянської юстиції. – 1929. – № 4. – С. 121.
13. Операційний план секції фінансової науки і фінансового права в складі науково-дослідної кафедри Сучасних правових проблем при Одеському інституті народного господарства // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 431.
14. До Наркомосвіти // ЦДАВОВ. – Ф. 166. – Оп. 8. – Спр. 431.
15. Музичко О. М. Засновник Одеського інституту народного господарства професор Олексій Якович Шпаков (1868–1927): біографічний нарис : монографія / О. С. Музичко; [Одес. держ. екон. ун-т]. – Одеса: Атлант, 2011. – 224 с.
16. Характеристики на преподавателей // ДАОО. – Ф. Р-129. – Оп. 3. – Спр. 10.

На основе архивных материалов осуществлен анализ организации и деятельности научно-исследовательской кафедры «Современных правовых проблем» юридического факультета Одесского института народного хозяйства, установлена структура кафедры, персональный состав, раскрыта деятельность аспирантуры, основные направления научно-исследовательской работы, общая и индивидуальная тематика правовых исследований и некоторые творческие результаты коллектива кафедры.

Ключевые слова: юридическая наука, научно-исследовательская кафедра, научно-исследовательская работа, научные исследования, аспирантура.

On archival materials author analyzes the organization and activities of the research Department «Current legal issues» at the law faculty of the Odessa Institute of National Economy, established the structure of the Department, the personnel, the activities of the graduate school, the leading directions of scientific-research work, General and individual subjects of legal studies and certain creative results of the Department staff.

Key words: legal science, scientific research Department, research work, scientific research, postgraduate studies.

